

TEKSTILNO RUKOTVORSTVO I ODIJEVANJE U SELIMA ŽUPE HARKANOVCI (VALPOVŠTINA)

Izvorni znanstveni rad
UDK 391(497.5)

Mr. sc. TIHANA PETROVIĆ
Odsjek za etnologiju
Filozofski fakultet
I. Lučića 3
HR- 10000 Zagreb

*U prilogu je, na temelju vlastite terenske građe i malobrojnih podataka iz literature, obrađeno tekstilno rukotvorstvo i odijevanje u selima Ivanovci, Harkanovci i Zelčin u Valpovštini. Istraženo je razdoblje od početka stoljeća pa do II. svj. rata. Veća pažnja je posvećena ženskoj i to blagdansknoj odjeći zvanj *belo ruvo*, *miseno ruvo malo tišje* i *đasno ruvo*.*

Područje Valpovštine je dosada malo etnološki istraživano i obrađeno. U širim je stručnim krugovima to područje poznato po obiteljskoj zadruzi Varžić iz Zelčina (Španiček, 1992). Odijevanje u Valpovštini je malo obrađeno. Na neka pitanja iz tradicijskog odijevanja ovog kraja upozorila je Zdenka Lechner (Lechner, 1971). U novijim, neobjavljenim, istraživanjima veća je pažnja posvećena bogatoj i karakterističnoj ženskoj nošnji bizovačkog kraja koji obuhvaća sela Bizovac, Habjanovci, Brođanci i Ladimirevci (Španiček, rkp.).¹ Nakon prikaza nošnje bizovačkog kraja, ovaj prilog možemo smatrati nastavkom sustavnijeg istraživanja tekstilnog rukotvorstva i narodne nošnje Valpovštine. Skupljeni i obrađeni podaci kazivača, malobrojni sačuvani odjevni predmeti i fotografska dokumentacija, vratiti će nas u prošlost, tj. u vrijeme od početka stoljeća pa do II. svj. rata triju valpovačkih sela: Ivanovaca, Zelčina i Harkanovaca.² Ova su tri seoska naselja međusobno povezana u istu župu, a smještena su uz cestu

Valpovo - Koška. Među seljacima tih triju sela još je uvijek sačuvana svijest o međusobnoj sličnosti i zajedništvu po govoru i nošnji, pa ih zato i možemo istraživati kao cjelinu. O povezanosti ovih sela nekada, pa i danas, svjedoče i česte međusobne ženidbene veze.³

Stanovnici Ivanovaca, Zelčina i Harkanovaca kažu da "divane šokački", a sebe smatraju, što rado ističu, Šokcima. Inače su Hrvati i katolici. Milko Cepelić dio Slavonije koje se prostire između Valpova, Donjeg Miholjca i Našica naziva Šljeradija (Petrović, 1993 : 97). Sva tri naselja su stara i nisu raseljena ni za turske vladavine. Stanovnici su uglavnom starosjedioci s nešto starijih doseljenika iz bližih i daljih područja (Baranja, Bačka, Bosna) i s manje novijih doseljenika u 19. i 20. stoljeću. Govor u ovim selima je miješani štokavski s pretežno ekavskim i manje ikavskim elementima (Pavičić, 1953 : 143 - 145).

Starijih zapisa o tekstilnom rukotvorstvu i odijevanju iz ovog kraja gotovo da i nema. Nekoliko podataka iz prošlog stoljeća donose Baltazar Bogišić (1874) i Milko Cepelić (1892). Danas stariji stanovnici valpovačkih sela nose skoro potpuno gradsku odjeću prilagođenu svojim potrebama i

1. Rukopis Narodna nošnja Valpovštine, Bizovac Žarko Španiček.
2. Kazivači su bili Eva Bošnjak rođ. Blažević (1930.), Janja Pavošević rođ. Bošnjak (1944.), Tomo Pavošević (1934.) i Manda Horvat rođ. Kolesarić (1911.) iz Ivanovaca, Anica Magić rođ. Pavošević (1934.) i Manda Magić rođ. Ištvančić (1924.) i Milan Magić iz Zelčina, Manda Ištvančić Mikićina rođ. Pavin (1922.), Marica Skokić rođ. Ištvančić i Kata Harkanovac (1924.) iz Harkanovaca. Svim se kazivačima srdačno zahvaljujem. Istraživanja sam obavljala u više navrata tijekom 1990. Stare fotografije koje sam pronašla na terenu presnimio je mr.sc. K. Tadić iz Zagreba.

3. Ova tri sela su osim međusobno, ženidbenim vezama povezana, više nekada, nego danas, još i s Koškom, Bocanjecima i Marjančacima. Kazivač Tomo Pavošević je spomenuo da se još do prije petnaestak godina održao u Marjančacima običaj da su djevojčice od osam godina već znale u koju će se kuću udati, a o tome su se brinuli roditelji i rodbina djece.

ukusu. Tek starice nose *oplečke* i podsuknje, ali još uvijek ljubomorno čuvaju, "za svaki slučaj", pokoji odjevni predmet, stolnjak ili *trubicu tkala*, kao svjedocanstvo svog teškog i napornog života.

Građa o tekstilnom rukotvorstvu i odijevanju predstavlja prvi cjelovitiji prikaz za navedena sela. Sabrana građa je nametnula način obradbe i iznošenja podataka u dvije cjeline, međusobno odvojene, ali u uskoj svezi. To su uzgoj tekstilnih biljaka i obradba vlakna do tkanja, platna, a zatim tradicijsko odijevanje.

U cjelini, skupljena građa o problemu tekstilnog rukotvorstva i odijevanja u navedena tri lokaliteta Valpovštine, pokazuje međusobne sličnosti i istovjetnosti, a na eventualne razlike upozorit ću u tekstu.

UZGOJ I OBRADBA KONOPLJE

U selima Valpovštine od davnina su uzgajali ovce, no vuna se malo ili gotovo nikako nije koristila kao sirovina za izradbu tekstilnih predmeta. Ovce su uglavnom šišane, a vunu su dalje prodavali. Ipak su u upotrebi bili, ali u manjoj mjeri, vuneni prekrivači za krevete i ponekad za podove, zvani *ponjave* u Ivanovcima i *šarenice* u Zelčinu. Kupovna vunena nit obojana raznim anilinskim bojama služila je za pletenje čarapa i ukrašavanje različitih tekstilnih predmeta. Već je krajem prošlog stoljeća, poznavalac slavonskog tekstila Milko Cepelić, uočio da Valpovština nije područje veće upotrebe vunениh niti, čime se razlikuje od istočne Slavonije. Primjetio je da su vuneni predmeti, u prvom redu ćilimi za prekrivanje kreveta i stolova u Valpovštini skupocjeni i rijetki predmeti koji se kupuju od susjeda (Cepelić, 1892 :205).

Osnovne tekstilne sirovine na ovom su području niti biljnog podrijetla, dobivene uzgojem i obradbom lana i konoplje. Lan je sijan u manjoj mjeri nego konoplja iz različitih razloga. Osjetljiviji je na klimatske neprilike kao što su mraz i magla, a zahtijeva i veću brigu pri uzgoju, jer se mora više puta plijeviti od korova. Kazivači spominju travu zvanu *leščica* koja raste među stabljikama, od koje lan pocrni. Konoplja se više uzgajala, jer tijekom uzgoja i obradbe zahtijeva daleko manje pažnje, a niti konoplje služe za izradbu grubljih tekstilija, npr. raznih vreća i prostirki koje služe u gospodarstvu i pri obavljanju gospodarskih poslova. Tu sklonost slavonskih Podravaca k sijanju i obradbi konoplje uočio je i M. Cepelić (1917 : 27). Od šezdesetih godina ovog stoljeća uzgojem i obradbom lana i konoplje u selima Valpovštine više se nitko ne bavi.

Bilo je pokušaja ponovnog uvođenja ovih biljaka u plodored, ali na društvenim gospodarstvima.

Budući da je u selima župe Harkanovci osnovu tekstilne radinosti činila konoplja, ukratko su opisani postupci oko uzgoja i obradbe ove biljke, uz napomenu da je na isti način obrađivan i lan. Tijek obradbe i postupci poznati su i drugdje u Slavoniji, uz neke razlike u vrstama sprava i njihovom nazivlju, te u nekim pojedinostima. Stoga će i ovaj opis biti manje opsežan.

Sve poslove u svezi s uzgojem i obradbom tekstilnih biljaka obavljale su žene uz manju pomoć muškaraca i to pri sijanju, čupanju, odvoženju, dovoženju i močenju.

Prema tradicijskoj podjeli poljodjelskih poslova muškarci su obavljali sjetvu, pa su tako sijali i sjeme tekstilnih biljaka.

Konoplja, ovdje zvana *kudelja*, je jednogodišnja, jednospolna i dvodomna biljka, što znači da se na jednoj biljci nalazi prašnički ili muški cvijet, a na drugoj plodnički ili ženski cvijet. U Ivanovcima se moglo zabilježiti da je konoplja naziv za biljku dok je zelena, a da se naziv *kudelja* upotrebljava za biljku u procesu obradbe od *stupe* pa do vlakna u predenju. Sijala se u proljeće, krajem ožujka i tijekom travnja. Konoplja za sjeme je posebno uzgajana "u kukuruzu", sađena tako da se deset do petnaest sjemenki konoplje stavi u *kućicu*. Ta se konoplja ovdje zove *semenka*. Kad biljke izrastu, razlikuju se po boji. Muške biljke su svjetlije, a ženske tamnije. Nakon oplodnje muške biljke se izrežu, povežu u snopove i moče, pa se od njih dobiju obradbom grublja vlakna od kojih su užari izrađivali razne vrste užadi. Tamnije biljke ženske konoplje ostave se do rujna sve dok sjeme ne dozrije. Tada se biljke režu, odvoze kući i pokriju plahatima. Zatim se konoplja udarala, *otukivala na klupu*, da bi se sjeme odvojilo od biljke. Sjeme se od nečistoće čistilo vijanjem. Dio sjemena ostavljao se za sjetvu konoplje za vlakno iduće godine, dio za proizvodnju sjemena, a višak se prodavao.

Konoplja za proizvodnju vlakana sijala se na posebnom komadu zemlje, na površini velikoj kolike su bile potrebe pojedinačnog domaćinstva ili obiteljske zadruge. Ta se konoplja sijala gusto, tako da stabljike ne budu debele. Kad dozrije, krajem srpnja i u kolovozu, konoplja se *čupa, žanje ili reže kosicom*. Poslije II. svj. rata, kada su seljaci uzgajali konoplju za industrijske potrebe, kosili su biljke *kosama*.

Počupana ili požnjevena konoplja vezivala se u snop zvan *stučak*, a zatim tako povezana vozila na Vućicu, manju rječicu koja teče u blizini ovih sela.

Kiselila se osam i više dana u pregrađenom toku rijeke koji se zvao *močilo*. *Močila* čine rašljaste grane nabijene u dno rijeke, među koje se slažu *vrače* konoplje, a te se zatim prekrivaju granjem i zemljom. Dvadeset zajedno svezanih stučaka konoplje je činilo jednu *vraču*. Nakon osam do deset dana provjeravalo se da li je konoplja *kisela*. Ako stabljika trganjem puca, onda je proces *kiselenja* završen i može se dalje obrađivati, a ako se biljka savija, znači da je tvrda i da se ne može tucati. Izvađena i oprana *kisela kudolja* raširivala se i sušila na *baščama* (vrtovi na većoj udaljenosti iza kuće), razdvojena u pojedine *stučke*. Osušeni *stučki* konoplje tuku se nožnom stupom u vrtu iza kuće, zvanom *bostan*. Nožna *stupa* je sprava načinjena od dva masivna komada drveta koji imaju po dužini urezane zube, a spojeni su na jednom kraju i položeni su jedan na drugi. Pokretanjem gornjeg dijela sprave tvori se kut ili zijev u koji se umeće *stučak* konoplje. Biljke se lome uzastopnim spuštanjem i dizanjem gornjeg dijela *stupe*. Kod *stupanja* ispada izlomljeni drvenasti dio stabljike zvan *puzder*. *Puzder* je otpad koji se baca ili se njime loži krušna peć. Između dva rata pojavile su se i ručne *stupe*.

Vlati koje ostaju nakon *stupanja* zovu se *ručice*. *Ručice* se zatim obrađuju *otepanjem na otepači*. *Otepača* je ručna sprava podignuta na četiri noge, a sastoji se od nepokretnog dijela, drvene gredice sa žlijebom i pokretnog dijela sličnog nožu. Tom se spravom vlakna konoplje oslobađaju preostalog *puzdera*, a ujedno se izvlače i ujednačavaju vlati. Nakon *otepanja na otepači* ostaju fina vlakna koja sada nazivaju *povesmo*, a od njih su se odvojila kraća i grublja vlakna zvana *kučine*. *Povesmo* se, da bi se što bolje obradilo i pročistilo, *mikalo* na *grebenu*. *Greben* je sprava koja se sastoji od drvene daske kao podloge i metalnih *zubi* (klinova) kroz koje se provlači *povesmo*. Postojale su dvije vrste *grebena*, *greben* s rjeđim i s gušćim *zubima*, a izrađivali su ih i prodavali Romi ovdje zvani *Cigani*. Nakon *mikanja* na *grebenu* dobiju se također *kučine* i *povesmo*.

Neke su žene, da bi dobile što finije i tanje vlakno, upotrebljavale oba *grebena*, jedan za drugim. Napomenut ćemo da su se *stučki* konoplje prije *stupanja* zagrijavali na suncu ili u krušnim pećima da bi se lakše obrađivali, a tako su zagrijavane i *ručice* i *povesma* prije postupka *otepanja* i *mikanja*.

Ravne i dugačke neopredene vlasi konoplje od kojih se prede osnova i potka nazivaju se *povesmo*. *Kučine* su kraća i ne tako fina vlakna konoplje, od kojih se predu deblje niti za izradbu grubljeg platna, npr. za *vreće* i prostirke zvane *petare*.

Kučine su se raščešljavale i namotavale u smotuljke zvane *kudeljke*. Od početka ovog stoljeća bio je običaj da se kučine predu uz pomoć *preslice* i *vretena*, a finija vlakna iz, tzv. *povesma*, prela su se pomoću *kolovrata* i *vretena*. *Preslice* su izrađivali i ukrašavali muški članovi domaćinstva. Po obliku *preslice* iz župe Harkanovci pripadaju kopljastom tipu. Gornji dio *preslice* je plosnat, proširen, no na vrhu šiljat. U upotrebi su bile dvije vrste *kolovrata*, stariji zvani *niski* i noviji poznati kao *visoki*. *Kolovrate* su pravili seoski majstori zvani *trakseri*. *Ispredene* niti namatane su na *rašak*, rašljastu granu koja je utaknuta u drvenu letvicu, a namatanje teče ovijanjem niti oko letvice i među rašljama te ponovo oko letvice. Namatanjem na *rašak* određivala se duljina osnove. Osnova zvana *pređa* se zatim prala i škrobila. Potka zvana *vutak* nije se škrobila. Oprana *pređa* se prije *snovanja* morala pomoću *vitlića* namatati na klupka iz kojih se premotavala na *mosure*. Prije tkanja *pređa* se *snovala* na *snovačama*. Postupkom *snovanja* određivala se širina i duljina budućeg tkanja brojanjem niti u šezdesetinskom sistemu. U ovim selima broje niti na *čisanice*, *pasamca* i *pasma*. Jedna *čisanica* broji tri žice, *pasamce* ima dvadeset *čisanica*, a jedno *pasmo* sadrži deset *pasamaca*.

Potka, *vutak*, se motala pomoću *sukala*, male naprave na ručni pogon, na trščane *cevi*. Tako namotana se mogla uložiti u *čunak*, lađicu za pretkivanje potke.

Pripreme za tkanje, sve do *snovanja* i *sukanja* potke na cijevi, obično su se morale obaviti do Božića, tako da se završetkom božićnih blagdana, a to znači iza blagdana Triju kraljeva počinjalo tkati. Tkalo se do Uskrsa, pa i duže, prema potrebi, ako je u kući bila djevojka koja se te godine udavala.

U selima harkanovačke župe u upotrebi je bio horizontalni tkalački stan zvan *tka(l)njače*. Tkale su samo žene. Nabrojat ćemo važnije dijelove *tkanjača*: *nićanice* ovdje zovu *cepci*, zatim trščano *brdo* uloženo u *bila*, *podložniki* koji se pričvršćuju na *nićanice* i pritišću nogama pri tkanju da bi se dobio zijev, zatim *golonturice* i *koščice* koje drže *nićanice* za konstrukciju stana, te dva *vratila*, prednje i stražnje. *Vratila* drže osnovu napetom, a na prednje se namotava gotovo platno.

Otkano platno zvano *tkalo* pralo se i *lužilo*, i do tri puta, a zatim sušilo prostro na travi. Platno se u rano proljeće za vrijeme mrazeva *beljilo*. *Beljenjem* nazivaju postupak močenja platna vodom i izlaganje uvijek istom stranom prema suncu. Postupak se ponavljao i do dvadesetak puta. *Izbeljeno*, tj. ubijeljeno platno se preklapalo na pola po čitavoj dužini

tkanja i zatim čvrsto umatalo pomoću razvijča za tijesto, *rasukača*, u trubice. *Trubice* tkala su se spremale u ormare, a bake naših kazivača su platno spremale u drvene sanduke zvane *kobilaši*.

VRSTE PLATNA I TEHNIKE TKANJA

Žene su platno najčešće tkale od domaćih lanenih niti ili niti konoplje, ali su upotrebljavale i kupovne pamučne niti različitih debljina. Često puta se platno zbog različitih razloga, npr. zbog namjene ili zbog štednje, tkalo od mješavine pamučnih, lanenih ili konopljinih niti. Nabrojat ćemo neke vrste platna koja su imena dobile prema vrsti i količini sirovine od koje su izrađene.

Platno otkano samo od niti konoplje, što znači da je i osnova i potka od konoplje, nazivaju u ovim selima *pređa*, *predno*, a platno u kojem su i osnova i potka od lanenih niti nazivaju *tkanje*, *tkanjeno*. *Pamuk* je naziv za platno kod kojeg su i osnova i potka od pamučnih niti. Postoji nekoliko vrsta platna od različitih niti. *Prdopljes* je vrsta domaćeg platna kod kojeg je osnova od pamučnih niti, a potka je nit lana ili konoplje, tzv. *pređa*. *Polovinjak*, naprotiv, ima osnovu od lana ili konoplje, a potka je pamučna nit. *Polovinjak* je i platno otkano od niti konoplje ili lana, tzv. *pređe* i pamučnih niti u slijedećem rasporedu osnove: jedna žica osnove je od *pređe*, a dvije iduće su od pamuka i tako do kraja širine osnove. Potka u tom slučaju može biti pamučna ili *predna*. *Mešano* tkanje ili *smeša* izrađena je od niti pređe i niti pamuka bez obzira na to da li je osnova od pamučnih niti, a predom se pretkiva ili je osnova od *pređe*, a pretkiva se pamučnom niti.

Prema načinima usnivanja, pretkivanja i prema kvaliteti i finoći niti razlikuje se više vrsta tkanja. *Trećanica* je vrsta platna bez obzira od kojih se niti tka, a zove se po načinu uvođenja osnove kroz zupce na *brdu*. Raspored uvođenja je slijedeći: u prva dva zupca uvedu se dvije žice osnove, a u treći zubac uvede se jedna žica osnove. U istom slijedu se uvodi do kraja širine osnove. Ova je vrsta platna slabije kvalitete. *Čenar* je naziv za vrstu finog i tankog pamučnog platna s usnovanim širim ili užim uzdužnim prugama, tzv. *šibama*. Za ovu vrstu platna kupovao se fini, tanki pamuk čija debljina je označavana trgovačkim brojevima 40 i 80. Osim usnovanim prugama *čenar* se mogao ukrašavati *ubiranjem* različitih motiva debljim pamučnim nitima. Od *čenara* su se izrađivali rukavi na oplećcima, *ponjave* - prekrivači za krevete i *peškiri* - ručnici.

Svilenac je vrsta vrlo tankog i prozračnog platna otkanog od vrlo tanko uvijenih pamučnih niti ili od tzv. "tankog voravog pamuka". *Svilenac* se ukrašavao *ubiranjem* na stanu ili *šlinganjem*, vrstom bijelog plosnog veza. Po *je(d)nu žicu* je tehnika tkanja kod koje se deblje niti osnove uvedu u rijetko brdo i to u svaki zubac po jedna žica, ne dvije kao obično, a zatim se tanje niti potke gusto zbijaju. Na ovaj način su tkali stolnjake i pregače. *Ubirano* je naziv za tehniku tkanja, zapravo ukrašavanja platna, kod koje se deblje niti potke umeću prstima, iglom ili čunkom. Ova se vrsta ukrašavanja izvodi uz pomoć tkalačke daske ili bez nje. Uz pomoć tkalačke daske tkanje može ići brže, jer se podizanjem daske podigne potreban dio niti osnove i napravi zijev. *U četiri cepa* je tehnika *tkanja* koja se izvodi kako samo ime kaže pomoću četiri nićanice-*cepa*. Različitim kombinacijama uvođenja niti osnove kroz nićanice dobivaju se različite strukture tkanja, jer se osnova tako podijeli u četiri dijela. *U četiri cepa* su se tkale od lananeih i pamučnih niti ponave i stolnjaci, a od grubih niti tzv. *kučina* tkane su vreće.

U ovim selima nazivi *čunčanje* i *eblem* za tehnike tkanja nisu poznati. Radi lakšeg praćenja daljeg teksta objasniti ćemo još neke nazive koji označavaju različite vrste niti kojima se ukrašavalo platno u tkanju, ili se ukrašavalo već otkano platno različitim vrstama veza. *Natak* je naziv za pamučnu nit u crnoj, crvenoj i plavoj boji. Njime se tkalo ili vezlo. Kupovao se u trgovinama, a prodavao se samo u manjim smotuljcima zvanim *kančelice*.⁴ *Vul* je naziv za bijele pamučne niti koje su se kupovale u većim smotuljcima zvanim *kančele*. *Šlingvul* je raznobojni mercerizirani pamučni konac kojim se najčešće vezlo, a mogao je služiti i kao ukrasna potka u tkanju.⁵ Kupovao se namotan u *kančelice* ili *klupčice*. *Vunica* je naziv koji označava tanje upredene vunene niti obojane raznim anilinskim bojama. *Vunicom* se izvodio tkani ukras, njome se vezlo i plelo različite manje vunene predmete, npr. čarape.

Vez iglom na gotovom otkanom ili kupovnom platnu rijetko se i malo primjenjivao. Obično je to bio rasplet, nešto manje križići, a onda plosni bijeli i šuplji vez zvan *šlinganje*.⁶

Različite vrste vezova kojima su žene ukrašavale već gotova otkana platna ili kupovne tvorničke tka-

4. kančelice, kančele od kančelo (tur. kangal) - uže, vrpca, nit, pređa, pasmo, povjesmo; kančelica - svitak konca. Klaić, 1978 : 655.

5. vul, vula (njem. Wolle) - vuna, vunica. Klaić, 1978 : 1433. šlingvul (njem.) - vunica, konac za vez.

6. šlingati (njem. schlingen) - vesti. Klaić, 1978 : 1298.

nine ovdje nećemo posebno opisivati, jer ih spominjemo i opisujemo uz predmete i vrste platna na kojima ih nalazimo.

ŽENSKA NOŠNJA

Već je Cepelić uočio da je u Valpovštini osamdesetih godina 19. stoljeća suknja istisnula iz upotrebe rubinu, ali da su se u uporabi zadržali oplećci širokih rukava: "... na kojima se nedjeljom po rukavima vide liepi i vrlo zanimivi vezovi." (Cepelić, 1892 : 207).

Šokice iz harkanovačke župe odijevale su se, kao i žene u ostalom dijelu Valpovštine, u ruho sastavljeno od nekoliko dijelova. To ruho čine *oplećak*, *suknja* i više podsuknji, ovdje zvanih *krilca* i *bele suknje*, te pregača zvana *ponjavac*. Najstariji dijelovi ruha, tzv. nošnje, nastali su nabiranjem i šivanjem ravnih pola platna bez krojenja. Po kroju oplećka i po nekim drugim karakteristikama na ovom i na drugim dijelovima ruha, kao što su nazivi za pojedine odjevne predmete ili njihove sastavne dijelove, zatim po vrstama i načinima ukrašavanja odjeće, naziremo slavensku starinu pojedinih odjernih predmeta.

Odjevne predmete koji čine nošnju sela Ivanovaca, Zelčina i Harkanovaca, opisat i ćemo redosljedom kako se oblače. Najprije se oblače *oplećić*, vrsta oplećka dugačkih rukava koji štiti oplećak od prljanja i *mala ili ozdolinja krilca*. *Krilca ozdolinja* se oblače, kako samo ime kaže prva i čine najdonju podsuknju. Zavisilo je o mogućnostima žene, ali i o namjeni od kakvog će platna biti izrađena. Tako mogu biti sašivena od lanenog platna, pa ih onda zovu *krilca tkanjena*, ili od konopljinog platna pa ih u tom slučaju zovu *krilca predna*, a mogla su biti sašivena i od tzv. *smeše*. *Krilca* su sašivena od tri i pol pole, pa i četiri pole platna. Iznad poruba su ukrašena *rasplitom* ili vezenim ukrasom, a uz porub je bila pričvršćena kukičana čipka.

Zatim se oblače *krilca pamučna ubirana*. Ova su *krilca* otkana samo od pamučnih niti. Ukrašen je raden na stanu za vrijeme tkanja *ubiranjem*, a najčešći motivi su bili: *rastov list*, *peteli*, *ćurke*, *kruške* itd. Ukrašen je mogao biti izveden i iglom. Ova su *krilca* sastavljena obično od četiri i više pola platna. Uz rubove je bila prišivena kukičana čipka, tzv. *ekla*, ili vrsta čipke radena običnom iglom za šivanje koju ovdje zovu *zubići*. Iznad ruba, a ispod tkanih ili vezenih ukrasa na *krilcima* je cijelom širinom tekao ukras izrađen tehnikom *rasplita*, obično u bojama kakvim su bili izvedeni ukrasi i čipka. Mlade žene i cure su nosile *krilca* s ukrasima u crvenoj boji, žene srednjih godina s ukrasima u

1. Mara Ištvančić rođ. Tomić iz Harkanovaca. Snimljeno prije I. svj. rata.

crvenoj i crnoj boji, a stare žene i žene u žalosti samo s ukrasima u crnoj ili tamnoplavoj boji (Sl. 1., 5.)

Na *krilca* se oblače *bele suknje*, jedna ili više njih. *Bela suknja* je podsuknja od kupovnog pamučnog

2. Slika s vjenčanja: par Mara Tomić i Stjepan Ištvančić (drže se za ruke) s roditeljima, Ferdinom i Marom Ištvančić i mladim bratom Đurom. Snimljeno pred I. svj. rat. Na fotografiji se dobro vidi, uz žensku, i muška svečana nošnja. Mladoženja ima pripisan *svileni ponjavac*.

3. Zaručnici Marko Pavin i Mara Tupović iz Harkanovaca. Djevojka je obučena u bluzu, *šljuriku*, *suknju* ispod koje se nazire podsuknja *bela suknja*. Pripasala je pregaču "po jednu žicu ubiranu". Oko zapešća ima pletene narukvice, *šticle*, nakit: *dukati*, *lančić* i *križić*. Počešljana je u *knedlu*. Marko Pavin (1899.) obučen u hlače, *laće*, i kaputić, *reklju*, s krznenim ovratnikom. Slikano pred I. svj. rat.

platna zvanog *šifon*, a u ovim selima nazivaju ga još i *pargar*.⁷ Ove su podsuknje bile bogato ukrašene ručno izrađenim bijelim vezom s rupicama koji ovdje nazivaju *šlinganje*. *Šlinganjem* su obično bili izrađeni nazubljeni rubovi suknje, pa se govorilo *zubaki* sa *belim našlingano*. Te su se suknje *štirkale* - škrobile. Sastavljene su od ravnog komada platna, različitih širina, koje se spoje po duljini i snižu na uzicu u struku. Žene iz ovih sela su se *široko nosile*, pa su, da bi postigle određenu širinu, nosile i po dvije, čak i po tri takve uškrobljene *bele suknje* (Sl. 7.,8.,9.)

7. šifon (franc. chiffon) - tanko bijelo platno. Klaić, 1978 : 1293.
pargal (franc. percal) - vrsta gustog pamučnog platna; isto: pargalin, pargulin, pargar. Klaić, 1978 : 1009.

U ovim su se selima nosile dvije vrste *oplećka*, a to su: *oplećak širokih rukava*, koji se nosio u svečanim prigodama i *prosti oplećak* ili *prostanjak*, zvan još i *mali oplećak*.

Prostanjak je vrsta *oplećka* izrađena od domaćeg platna, često od lana ili konoplje, s kratkim rukavima do lakta i okruglim ili četvrtastim vratnim izrezom. Ukrašavan je vezanim ukrasima na prsima i rukavima, najčešće plosnim vezom ovdje zvanim *šlinganje* i *rasplitom*. Samo ime, *prostanjak*, govori da se radi o *oplećku* koji se nosio svakodnevno pri obavljanju raznih poslova. Ovi su se *oplećki* počeli nositi kasnije, u vrijeme između dva svjetska rata.

Stariju vrstu *oplećka* predstavlja *oplećak širokih rukava*. Za svaki dan šivan je *oplećak* od lanenog platna koji su onda zvali *tkanjeni*.

Svečani je *oplećak širokih rukava* sa stanom od pamučnog platna otkanog tehnikom platna u dva nita i rukavima od finih prozračnih pamučnih vrsta

4. Ana Pavin sa sinom Markom i snahom Marom i kćerkom Katom. Slikano pred I. svj. rat. Djevojčica je obučena u *oplećak*, preko ramena i prsa se vidi rubac zvan *marama*, nosi *suknju* i *ponjavac tkani po jenu žicu*. Djevojčica je počešljana *prekoruđe*. Ana Pavin je obučena u *bluzu*, *šljuriku* i *skaličanu suknju*, na glavi *šamija* pokrivena *maramom*.

platna kao što su *usnivani čenar* i još tanjeg platna zvanog *svilenac*. Prema vrsti veza kojim se ukrašavalo *rukav od svilenca*, *oplećak* je dobivao

5. Mara Pavin iz Harkanovaca. Oko 1915. Obučena je u *šljuriku*, *suknju bezaricu*, *ponjavac na krezle*. Ispod suknje spuštenu podsuknja - *kriľca puščana*. U zapešću *šticle*. Obučena je u svečaniju odjeću "malo tiše spremita, kao da đasi".

6. Mara Pavin rođ. Tupović s kćerkom Mandom (rođ. 1922.) i rođakinjama Mandom i Katom. Djevojčica Kata obučena je u *oplećak širokih rukava*, *svilenu maramu* prekrizenu na prsima, *svilenu satinsku suknju* i *ponjavac*. Počešljana je u *knedlu*. Starija žena Manda je obučena u *bluzu*, *pregaču* zvanu *ponjavac oko krezle*. Suknja se ne vidi. Na glavi *šamiija* i crna marama-pokrita u *crnoj marami*.

nazive. Ako je bio neukrašen zvali su ga *oplećak širokih rukava* čisti. Oplećak ukrašen šlinganjem zvali su *oplećak svilenac širokih rukava šlingani*. Naziv *oplećak svilenac širokih rukava ubirani* dobiva oplećak čiji su rukavi ukrašeni na stanu tehnikom zvanom *ubiranje*. *Oplećak svilenac širokih rukava sa anjsecom* je naziv za oplećak koji označava da su dvije, a nekada i više pola platna od kojih su sašiveni rukavi, spojene kupovnom pozamanterijskom čipkom zvanom *anjsec* (Sl.1.,2.).

Oplećak je načinjen od pamučnog *stana*, prednjeg i stražnjeg, koji su nabrani za vratni izrez i na koji se prišivaju nabrane pole platna koje čine rukav tako da stan i rukavi tvore veliki okrugli vratni izrez koji se nabiranjem smanjuje. Na stan se, da bi se dobila potrebna širina oplećka, prišivaju ravni komadi platna obično široki polovinu od jedne pole platna. Ti se dodaci zovu *latice*. Pod pazuhom, na spoju rukava i stana nalazi se trokutasti umetak

zvan *pašak*. Oko vrata su nabrane pole stana i rukava učvršćene uskim porubom zvanim *garel*.⁸ Prednja pola stana je kraća, a stražnja duža. Ova vrsta oplećka se veže tankim ispletenim uzicama, *svezama ili mazagom*, oko vrata i u zapešću.⁹ Jako nabrani rukav u zapešću širi se prema šaci u dio zvan *taclija*,¹⁰ a koja je obično načinjena od ručno pletene, tzv. *štrikane čipke*, često od platna obrubljenog ručno kukičanom čipkom ili kupovnom pozamanterijskom čipkom.

Starija vrsta oplećka koji već pripadaju prošlosti, a na terenu ih nismo uspjeli pronaći, je vrsta oplećka širokih rukava u cjelosti izrađena od lanenog platna. Taj je oplećak bio ukrašen vezom

8. *garel* (franc. *collier*) - ovratnik, ogrlica, derdan. Klaić, 1978 : 465
9. *mazaga* - naziv za upletenu vrpću.

10. *taclija* (austrij. *Tazeln*) - manšete, narukvice. Klaić, 1978 : 1319.

7. Žena u šamiji. Harkanovci oko 1930. Obučena je u bluzu, suknju štofenu, ponjavac okrugli i bela čipka. Ispod suknje se vide bele suknje zubaki.

preko ramena i na leđima (Lechner,1971 :290). Jedna se kazivačica sjetila naziva *pisani* oplećak za ovu vrstu oplećka.

U ovim je selima i *suknja* izrađena od ravnog komada kupovne tkanine koji se u struku skuplja uzicom ili uskim platnenim opasjem. Straga je suknja složena u pravilne sitne nabore, pa se kaže da je *naskaličana u skalice*. Prema vrsti kupovnog platna od kojih su šivane suknje su dobivale nazive: *suknja svilena, kašmir, bezarica, bela necana, satinska*. Na suknje su često iznad poruba prišivali razne pozamanterijske trake u boji zvane *gajtanići*.

Neke su kazivačice potvrdile da su čule da su se, a to je moglo biti krajem prošlog stoljeća, nosile i suknje od domaćeg prozračnog tkanja, vjerojatno od *svilenca i čenara*.

Naziv *roklja* za gornju suknju izrađenu od domaćeg platna, koji za Valpovštinu spominje Katančić u 18. stoljeću, kazivačice nisu potvrdile (Lechner, 1971 :290).¹¹ Kazivačica iz Zelčina je poz-

11. roklja (njem. Rock) - suknja. Klaić,1978 : 1394.

navala naziv *roklja*, ali kao naziv za bijelu podsuknju. Druge su kazivačice poznavale izraz *narokljan, narokljano* u smislu "sitno nabrano" pa tako kažu da je "oplećak oko vrata narokljan", zatim može biti "narokljano oko rukava" ili "narokljana suknja". Između dva rata u ovim su se selima počele nositi suknje složene u pravilne nabore, tzv. *plisé*, prema kojima su dobile i naziv *plisirke*. Te su suknje bile sašivene od različitih kupovnih tkanina u raznim bojama (Sl.3.)

Za svečanu pregaču kazivači rado upotrebljavaju naziv *kecelja*, no znaju da je stariji naziv *ponjavac*. Tek je kazivačica iz Ivanovaca spomenula naziv *potik* za pregaču koja se nosila svakodnevno kao pregača za rad, te naziv *pregača* za svečanu pregaču.¹²

Ponjavac je naziv koji u ova tri sela označava svečanu pregaču bez obzira da li se radi o pregači od kupovnog materijala, najčešće svile, ili o tkanoj platnenoj pregači. Tkanu platnenu pregaču zovu *ponjavac tkani naskaličani* (Sl.3., 4.). Radi se o vrsti platnene pregače otkane od pamučnih niti. Sastavljene su od dvije pole platna bodom bez povijanja, zvanim od sebe i k sebi, a zatim su složene u pravilne okomite nabore zvane *skalice*. Svečaniji *ponjavci*, često zvani još i *kecelje* su otkani od pamučnih niti tehnikom tkanja *po jednu žicu*, a ukras je, također, izveden za vrijeme tkanja *ubiranjem* pomoću igle. Uz donji rub ponjavca prišivala se ručno kukičana čipka zvana *ekla*.¹³ Na nekim pregačama bile su prišivene kupovne pozamanterijske čipke, ali tada uz sva tri ruba okomito po čitavoj dužini ili do određene visine. Jedna se kazivačica iz Harkanovaca prisjetila da se "u staro doba kecelja zadizala", tj. potprezala. Svakodnevno se kao radna pregača nosio *ponjavac* sašiven od jedne ili dvije pole domaćeg lanenog platna ili platna od konoplje, najčešće bez ukrasa, ili s tek kojom pretkanom crtom, *šibom*, u boji.

U velikoj žalosti žene su nosile pregaču zvanu *ponjavac farbarski*. To je pregača od tamnoplavog kupovnog platna ili od domaćeg platna obojanog u tamnoplavu boju. Takve su pregače bojali i prodavali *farbari*, pa im otuda i naziv.¹⁴ Nosio se i čitav niz drugih pregača različitog kroja od kupovnih materijala. (Sl. 1.,5.,6.,7.,9.)

Na *ponjavce* su žene zaticale pri nekim poslovima kao što su kuhanje i miješenje tijesta, zatim u žetvi i pri svim poslovima u svezi s brašnom, manji ručnik: *otarak* ili *peškirić*.

12.O problemu različitog nazivlja za pregače u Valpovštini vidi: Hamm,1949 : 49 - 50.

13. ekla (njem. häklen) - kukičati. Klaić, 1978 : 525.

14. farbar (njem. Farbe) - bojadisar. Klaić, 1978 : 411.

Marama je veći ili manji komad četvrtaste tkanine domaće ili tvorničke izradbe kojima se ogrtalo gornji dio tijela, preko leđa i ramena, a zatim se na prsima slagala u nabore. Krajevi rupca su se zaticali u opasje suknje, ili ako je *marama* bila veća, vezivali su se na ledima. Svečane su *marame* ukrašavane *roj-tama od vunice*, pa se onda govorilo *marama roj-tama*, a prema vrsti kupovnog platna od kojeg su izrađene zvale su se: *svilena, kašmir, tilanka, bledara marama na vrat*. *Bledare* su vrsta svilenih rubaca s utkanim crvenim i bijelim prugama.

Ovim istraživanjem potvrđeno je i postojanje rubaca od domaćeg tkanog platna zvanih *pokrivače*, koje su nazivom i izgledom iste kao i rupci za pokrivanje glavom, samo su nešto većih dimenzija.

Već su se početkom ovog stoljeća u selima Valpovštine, pa tako i u ova tri, istraživanjem obuhvaćena sela, počele nositi bluze, zvane *šljurike* sašivene po ugledu na onakve kakve su se nosile u gradu.¹⁵ *Šljurike* su vrsta kratkih bluza, do struka i dugačkih rukava. Sašivene su od različitih kupovnih raznobojnih tkanina, ali najčešće od crnog ili tamnoplavog pamučnog materijala zvanog *glot*.¹⁶ Ove su se bluze nosile u manje svečanim prilikama uz *malo tišje ruvo*. Iza I. svj. rata u ovim su se selima počele nositi ženske košulje dugih rukava zvane *bluze*. Sašivene su od različitih kupovnih vunениh ili pamučnih materijala, od najjeftinijih do skupljih, jednobojnih ili šarenih. (Sl.6.,7.,8.,9.) Žene su najčešće tijekom cijele godine, osim po zimi, hodale bose. Ako se obuvaju, noge su ljeti obavijale platnenim, a zimi vunениm *obojcima* na koje su se oblačili *opanci*. Žene su češće nosile vrstu opanka bez remenčića, tzv. *ličke opanke* u koje se i nisu nosili obojci. Zimi i ljeti su se nosile *čorape*, crne papuče od stupane vune s kožnim potplatom. Ljeti su imućnije žene u svečanim prilikama oblačile papuče ukrašene raznobojnim staklenim zrnica - *papuče zrnjem*. Zimi su se nosile i visoke cipele zvane *štifletine*¹⁷ i crne pletene čarape, *štrimfe*,¹⁸ ukrašene raznobojnim okomitim prugama. Radnim danom ili u *poslen dan*, kako su stari govorili, uz cipele su se oblačile *crvene i borde valjane štrimfe*. To su čarape od ustupane vune u crvenoj i tamnocrvenoj boji, a kupovale su se kod *štrikera*.¹⁹ Najsvečanije čarape koje su nosile samo imućnije

8. Djevojka iz Harkanovaca oko 1935. Obučena u *suknju plisirku bordo*, ispod se vide krajevi *bele suknje, bluza*. Počešljana je u *kumbu*. Oko vrata *dukati na sometu*.

žene i djevojke bile su tzv. *čičkave štrimfe, štrimfe na bumbiće ili bobane štrimfe*. To je vrsta ručno pletenih čarapa ili kupovnih čarapa od tanjeg bijelog pamučnog konca s reljefnim izbočinama.

Žene su se, kao i muškarci, za hladnijeg vremena ogrtale raznim ogrtačima, npr. kupovnim vunениm *marama*, ali su nosile i kratke kaputiće od ispletene, a zatim ustupane vune zvane *štrikanci*. Nosili su i kratke kaputiće od samta zvane *reklje od someta*.²⁰ Imućnije su žene nosile *cifrane dugačke kožuve*, dugačke kožne kapute s runom okrenutim unutra, a s vanjske strane ukrašene kožnim aplikacijama u boji.

ŽENSKO OGLAVLJE

Do polaska u školu djevojčice su kosu češljale u *košaricu*. Od polaska u školu pa do petnaeste, šesnaeste godine su nosile kosu spletnu u pletenice, pa složenu u *knedlu prekoruđe*. (Sl.4.) Od

15. šljurika- vrsta ženske košulje dugih rukava.

16. glot.- gusto tkana sjajna pamučna tkanina, najčešće crna, saten. Klaić, 1978 : 490.

17. štiflete (njem. Stiefeletten) visoke cipele koje se vežu uzicama, polučizme. Klaić, 1978. 1309.

18. štrumfa (njem. Strumpf) - čarapa. Klaić, 1978 : 1312.

19. štriker (njem. - pletač, čarapar. Klaić, 1978 : 1312.

20. rekla (njem. Röklein) - kaputić. Klaić, 1978 : 1146.

9. Mladenci iz Harkanovaca. Snimljeno 1938. Mladenka počešljana u *kumbu* s vošćenim vencem na glavi. Obučena je u bluzu i suknju od bijele tkanine - *štofa* i rišlje pregaču. Ispod suknje se naziru ukrasi na podsuknjama. Na nogama bijele čarape, *štrimfe* i lakene cipele.

tada pa do udaje su kosu češljale u *knedlu*. *Knedlu* čine četiri ispletene pletenice, dvije na zatiljku, a dvije se pletu od kose iznad sljepoočnica. Pletenice se slože u krug na zatiljku. Preko tjemena se kao ukras stavljalo *zrnje* (staklene perle) ili *venčić* od voštanog cvijeća. Kad je kosa počešljana u *knedlu* kosa se u pravilu kiti cvijećem samo iznad ušiju. Najčešće su djevojčice i cure, pa i udane žene, *snaše*, kitile kosu ili *šamiju* prirodnim cvijećem, domaćim *muškatlenom*. (Sl.1.,3.) Tridesetih godina je počela moda češljanja u tzv. *kumbu*.²¹ *Kumba* je naziv za kosu složenu u krug na zatiljku i pričvršćenu češljem. *Kumba* se kiti tako da se uokviri cvijećem.

21. *kumba* - upletena i kupolasto složena kosa. Naziv, možda, u svezi s kúbe, (tur.), riječ koja se upotrebljava u ovim krajevima u značenju kupole. Klaić, 1978 :762.

Udajom *cura* postaje *snaša* i tada dobiva, kao oznaku svog novog statusa u zajednici, *šamiju*.²² Za ženu koja nosi *šamiju* se govorilo da je *zavijena u šamiju*. *Šamija* je naziv za vrstu pamučnog kupovnog rupca specifičnog izgleda. To je kvadratni rubac crne podloge podijeljen crvenim križem na kvadratna polja unutar kojih se nalaze, u svakom od njih, različiti uzorci u crvenoj boji. Čene kažu: "Svaki kvadrat druga šara, drugi listići ili boke." Koja je žena bila boljeg materijalnog stanja mogla je nositi takav rubac presložen po dijagonali i zatim vezati preko *pocelice* ili *kapice*. Većina žena nije bila u toj prilici, pa su takve marame rezale po dijagonali i tako ih nosile. Drugu polovinu rupca su čuvale za kasniju uporabu, ili su ih posuđivale, pa i prodavale drugim ženama.

Snaše su dugačku kosu upletale u pletenicu i udugo smatale, tako da su kraj pletenice polagale na tjeme. Na tako složenu kosu stavljala se kapica od domaćeg lanenog ili konopljinog platna zvana kapica (Ivanovci) ili pocelica (Zelčin, Harkanovci). Ta se kapica skupljala na zatiljku, nizala, ili kažu *zdregnula na vrpcu* (Ivanovci) ili na *mazagu* (Zelčin, Harkanovci). Preko kapice se veže, zavija *šamija*, a onda pričvršćuje, *zapunje*, dugačkim iglama s bijelim glavicama zvanim *bumbače*. Interesantan je podatak da su žene u Harkanovcima i u nedalekim selima Bizovcu, Brođancima, Ladimirevcima, Satnicima (Satnici, nap. T.P.), Martincima i Poganovcima do 1866. nosile *šamiju* složenu na poseban način: "prednja strana glave bijaše sa strane okružena od dva debelo uvijena prčina *uvoji* nazvana, kojih debljinu su povećavali umetavanjem krpica; poviš čela bila je posebna složena marama, koja je skoro do očiju sizala a zavezivala se je u zatiljku. Na mjesto obične kruglje nosile su žene drugu polovinu *šamije* u obliku rogovâ tj. na mjesto kruglje bila su dva usporedno stavljena polusavijena drveta, među kojima je bio duboki urez. Mladoženja imao je mladoj ona dva napomenuta drveta iz mekog drveta - čamovine - načiniti, te je onda ona to s krpama ovila, da dobije ljepši i pravilniji oblik, te su to sve do lane nosile; nu nastojanjem župnika ostaviše tu veoma ružnu nošnju *šamije*, te prigriše običnu; samo stare žene još i sada po prvašnjem običaju nose." Žene iz ovih sela posprdomno su prema obliku *šamije* dobile naziv *rogatuše* (Bogišić,1874 : 128).

Oko I. svj. rata više se nisu mogle nabavljati *šamije*, pa su žene počele upotrebljavati obične,

22. *šamija* (tur. *šame*) - marama ovijena oko glave udatih žena. Klaić, 1978 : 1287.

crne pamučne rupce, tzv. *glotene marama*, koje su onda iznad čela obrubljivale krpicama od izrezanih starih *šamija*, tako da se vidi karakterističan uzorak. (Sl.4.)

Postoji više vrsta gornjeg dijela oglavlja, pokrivala za glavu, koji se stavljaju preko *šamije*. Najčešće se na šamiju stavlja *ozgorinja marama*. To je kupovni rubac od različitih tkanina, najčešće *kašmira*, ili su to bili svileni rupci, zvani još *duple marama*. Svakodnevno su se nosile već iznošeni svečani rupci ili rupci od običnijih pamučnih tkanina. *Ozgorinja marama* se veže tako da krajevi rupca složeni u trokut vise na leđima, s tom razlikom da su se svečane marama zapinjale tako da se krajevi bogato rašire na ramenima. Glava pokrivena *ozgorinjom maramom* se kitila raznim ukrasima koje ćemo nabrojati i opisati u poglavlju o nakitu. Starije žene su najčešće vezivale krajeve gornjeg rupca pod bradom. (Sl. 6.).

Tridesetih godina u ova sela je došla moda da se crni, obično rupci od glota ili svile u boji, vezu i ukrašavaju zlatnim i srebrenim nitima, različitim ukrasnim zrnjem i listićima. (Sl.7.)

Nabrajajući različite suvrstice pokrivala za glavu udane žene, moramo svakako spomenuti da su se žene do I. svj. rata, a kasnije sve rjeđe i manje, *zamatale u pokrivače*. Pokrivača je vrsta kvadratnog rupca sašivenog od dvije pole domaćeg platna bodom bez povijanja koji zovu *odvud i odnud*. Ovaj rubac je bio velikih dimenzija, a nosio se na glavi složen u trokut s krajevima zavezanim pod bradom. Bilo je više vrsta pokrivača, a nazive su dobivale prema vrsti platna od kojeg su sašivene, prema vrsti ukrasa kojim su ukrašene ili prema prilici u kojoj su se nosile. Žene tako razlikuju: *pokrivaču šlinganu na čenaru, pokrivaču šlinganu na svilencu, pokrivaču od pamuka za dasit*. Prve su bile na jednom uglu ukrašene vezanim, *šlinganim* grančicama, a *pokrivače za dasit*, za žalost, su imale uz rub utkane uske crne ili tamnoplave pruge zvane *šibe*. Bilo je kupovnih *pokrivača* u tamnoplavoj boji s belim *bokama* (točkama), kojima se označavala velika žalost. Te su se *pokrivače*, kao i *pokrivače* od domaćeg tkanja povezivale ispod brade. Za veliku žalost krajevi *pokrivače* su se prebacivali preko usta i vezivali na tjemenu. *Pokrivačama* su žene pokrivala glavu i u žetvi.

Spomenut ćemo još jednu vrstu pokrivala za glavu koje zaslužuje posebnu pažnju etnologa. To je *otarak ili peškir* koji se u nekim prilikama, kao žetva, kuhanje, sijanje brašna, ili u velikoj žalosti, stavljao na glavu preko *šamije*. Radi se o *tkanjenom* (lanenom) ili pamučnom *otarku* koji se po širini

preklopi, kažu *u dvi struke*, tako da je jedan kraj kraći, pa se na stražnjoj strani glave vide ukrasi s oba kraja ručnika. Ti su se ručnici pričvršćivali, zapinjali iznad uha *bumbačama* u šamiju. Za žalost su se nosili otarci s utkanim crnim ili tamnoplavim šibama. Ručnik, kao pokrivalo za glavu, mogao se u ovim selima vidjeti, ali rjeđe, do II. svj. rata (Petrović, 1992).

Ljeti su se mlade žene preko *šamija* pokrivala velikim kvadratnim rupcima od kupovnog prozračnog materijala zvanim *tilange*.²³ *Tilangama* su se pokrivala i leđa, a njima su i udovice koje su se ponovo udavale, na vjenčanju pokrivala glavu i to preko *šamije*.

Za lijepo spremljenu, obučenu djevojku ili ženu, odnosno muškarca, kažu u ovim selima da je *narozana, tj. narozan* (Petrović, 1993 : 103).

NAKIT

Karakterističan ženski nakit koji se nosio u ovim selima možemo podijeliti u nekoliko skupina, a to su nakit za kosu i oglavlje, nakit ušne resice, vratni nakit, nakit za prsa i nakit ruku. Ovdje ćemo nabrojiti najčešće vrste nakita.

Djevojke i žene su rado i često nosile, kao ukras glave i prsa, prirodno cvijeće. Omiljeno cvijeće je bilo: *muškatlen, ružmarin i fagljen*.²⁴ Osim prirodnog upotrebljavalo se i umjetno cvijeće, pa čak i cijeli vjenčići voštanog cvijeća, što se može uočiti i na starim fotografijama. Glava pokrivena *ozgorinjom maramom* kitila se raznim ukrasima: *šternama* (zvjezdice prišivene na traku), različitim staklenim perlama koje su se pričvršćivale na maramu od uha prema vratu, a zvali su ih *vislice, miloši, dronjki*. Kao posebnu vrstu starog nakita kazivačice su spomenule *drtavice*, vrstu ukrasa u obliku cvijeća izrađenog od staklene paste pričvršćenog na navoje. Pri pokretu su se micala, drhtala, pa otuda i naziv. *Drtavice* su se nosile iznad i u visini uha. (Sl.1.)

Veliki i mali dukati su zlatni austrougarski novci koji su se nosili kao prsni nakit i nakit u ušima. Nosili su se s likom cara okrenutim prema prsima, a vezivali su ih žicom na *somet* (baršunastu traku), nanizane u polukrug. (Sl.1.,2.,3.,6.,7.,8.,9.) *Minduše* su nakit za ušnu resicu, a kazivačice se sjećaju srebrnih filigranskih naušnica koje zovu *minduše staroverske srebrne s visuljkima*. (Sl.1.)

23. tilanga od til (franc. tulle) - laka, rijetka, prozirna mrežasta tkanina. Klaić, 1978 :1351.

24. muškatl (tal. moscato) - muškatla, biljka isto što i pelargonija. Klaić, 1978 : 919. fagljen - naziv za asparagus u selima župe Harkanovci. Asparagus (grč.) šparga, šparoga. Klaić, 1978 : 109.

Sitne perlice od raznobojnog stakla, zvane zrnje, žene su nosile najčešće dvostruko omotane oko vrata, pa se govorilo *zrnje u dvi struke*. *Krogle* ili *krogličići* su samostalni ovratnici načinjeni od bijele kupovne pozamanterijske trake zvane *šlinga* ukrašene bijelim strojnim vezom. Na *krogličice* se stavljaju uvezani dukati. Od ostalog nakita nosili su se oko vrata duži ili kraći zlatni i srebreni lančići, ili lančići od različitih neplemenitih metala s privjescima u obliku križa, *križići* i mali medaljoni s likovima svetaca, zvani *medaljice*.

Tipičan nakit za ruku su *šticle*, narukvice bez prstiju, ispletene od tankih vunениh niti. Pletu se pomoću dvije igle, a pri pletenju se upliću bijela zrnca kojima se tvore različiti cvjetni, geometrijski, antropomorfni ili zoomorfni likovi, npr. *patke i bebe*. (Sl.1.,2.,3.,5.)

Iz prošlog je stoljeća podatak da su se u kraju oko Bizovca djevojke i žene mazale raznim sredstvima i u velikim količinama, pa možemo pretpostaviti da to vrijedi i za područje oko Harkanovaca (Bogišić, 1874 : 128).

ODJEVNE SUVRSTICE: BELO RUVO, MISENO RUVO MALO TIŠJE I ĐASNO RUVO

Nakon pojedinačnog nabiranja i opisivanja dijelova tradicijske nošnje u selima harkanovačke župe, zabilježila sam i nekoliko suvrstica u oblačenju za velike crkvene blagdane, zatim za nešto manje svečane prilike, te u žalosti. To su: *belo ruvo*, *miseno ruvo malo tišje* i *dasno ruvo*.

Belo ruvo je naziv za suvrsticu najsvečanije odjeće, koja se u ovim selima Valpovštine počela nositi početkom stoljeća, u obliku u kojem ga pamte kazivačice. Tu odjevnu varijantu karakterizira gornja, tzv. *odozgorinja* ili *ozgorinja*, suknja bijele boje od vrlo tanke i prozračne tkanine s bijelim strojnim vezom. Ako je ukras bio rupičast zvalo se *belo katoreno*. Neke su kazivačice potvrdile da se prije ove vrste sukanja nosila suknja izrađena od domaćeg prozračnog tkanja, *ćenara* ili *svilenca*. Uz takvu se suknju bijele boje, po kojoj je i cijela suvrstica oblačenja dobila ime, nosio oplećak širokih rukava, a kasnije bluza, košulja dugačkih rukava od raznobojne svile. Na suknju se pripasivala pregača, *ponjavac* od raznobojne svile. Na oplećak se stavljala kupovna *bela marama* s utkanim ukrasom, granama ili čak veliki ružac karakterističnog cvjetnog uzorka na bijeloj podlozi zvan kašmir. Uz ovu su se odjeću oblačile bijele, ručno

pletene čarape, *štrimfe na bumbiče* ili kupovne pamučne čarape i cipele. Djevojke su uz takvu odjeću kosu češljale u knedlu i kitile bijelim cvijećem, a žene su glavu pokrivala raznim svijetlim, često bijelim kupovnim rupcima od svile, kašmira ili tila.

Belo ruvo se nosilo na velike crkvene praznike kao što su Uskrs, Duhovi, Tijelovo, koje u ovim selima vole zvati i Brašančevo, zatim na crkveni god, *kirvaj*, a mnoge su se djevojke i vjenčale u toj odjeći. *Belo ruvo* u ovim selima zovu još i *veliko ruvo* ili *miseno ruvo*, jer se nosilo na najveće crkvene blagdane.

Iduća kombinacija u odijevanju je *miseno ruvo malo tišje*, a nosilo se na manje crkvene blagdane, nedjeljom popodne i na rane mise. Već oko I. svj. rata u ovoj varijanti odijevanja nosila se vrsta bluze dugačkih rukava, *šljurika* i *suknja skaličana* - suknja od kupovnog materijala složena u pravilne nabore na stražnjoj strani. Sprijeda se pripasivala pregača, *ponjavac*, od raznih kupovnih materijala s *krezlom*, volanom. Ispod suknje su se tada oblačila samo *krilca bez belih sukanja*. *Bele suknje* su se, neizostavno, oblačile u najsvečanijoj varijanti odijevanja, uz *belo ruvo*. (Sl.5.)

Za žalost se nosilo *dasno ruvo*. Kad su starije žene jedanputa obukle *dasno ruvo* više ga nisu skidale do smrti.²⁵

Dasno ruvo se sastoji od suknje zvane *bezarica* u crnoj boji s bijelim okomitim crtama, *belim prutkima*. Ispod suknje su nosile *krilca crnim natkom*. To je podsuknja ukrašena tkanim ili vezenim ukrasom izvedenim pamučnim nitima u crnoj ili tamnoplavoj boji. U ovoj suvrstici ruha nosio se *oplećak širokih rukava, tkanjeni*, bez ukrasa ili vezen preko leđa i na ramenima crnim ili tamnoplavim natkom. Preko leđa se prebacivla velika pamučna marama sa sitnim bijelim točkama. Pripasivala se pregača od kupovne tkanine u tamnoplavoj boji zvana *ponjavac farbarski*. Glavu su žene u žalosti zavijale u crnu šamiju koju su pokrivala crnom ili tamnoplavom jednobojnom maramom koje su mogle biti ukrašene sitnim bijelim točkicama. U velikoj žalosti krajevi rubca su se prekrížili na ustima i vezivali na tjemnu. Na noge su žene oblačile crne čarape, *štrimfe*, i crne papuče od valjane vune, *čorape*. Kao znak velike žalosti žene su na glavu stavljale pokrivače od domaćeg tkanja s utkanim crnim ili tamnoplavim šibama uz rubove. Još je jedan tekstilni predmet stavljan na glavu zavijenu u *šamiju*, a

25. *dasiti* (mađ. *gyász*) - žalost, žalovati za pokojnikom, nositi crninu. Klaić, 1978 : 339.

označavao je duboku žalost. To je *otarak* s malo utkanog, *natkivanog*, crnog natka i *rojticama* na krajevima, pričvršćen na šamiju *bumbačama* s crnim glavicama.

Postupno skidanje, odnosno mijenjane žalobne odjeće i detalja koji ukazuju na duboku žalost, neposredno iza smrti nekog člana obitelji, pa do prestanka žalovanja, nazivaju u ovim selima *izdasi-vanje*.

DJEČJA ODJEĆA

Bikljare ili *duganje* su dječje košulje, dugačkih rukava s ovratnikom sašivene od domaćeg tkanja. Te su košulje nosila djeca oba spola. Za svečanije su prilike bile sašivene od *ćenara*.

Cupare su vrsta dječjih košulja dužine preko koljena s dugim rukavima i ovratnikom. Također su ih nosila i muška i ženska djeca.

Prije polaska u školu djevojčice su počinjale nositi mala *krilca*, *suknjice*, male *oplečke* ili *šljurike*, a dječaci male *košulje* i *gaće*. (Sl.2,4.)

MUŠKA NOŠNJA

Muška nošnja u selima župe Harkanovci sastoji se od dva glavna dijela: *gaća* i *košulje*. Krojem, ukrasima i donekle nazivljem ovi su dijelovi odjeće slični ostaloj muškoj odjeći te vrste u Valpovštini, u Slavoniji i uopće, muškoj odjeći panonskog areala. Kako je izgledala muška nošnja opisat ćemo slijedom oblačenja.

Gaće su muške hlače širokih nogavica, a sašivene su od domaćeg tkanja. *Gaće* se sastoje od uskog opasja, kroz koje se provlači pletena uzica zvana *svitnjak*, pomoću kojeg se *gaće* nabiru u struku, zatim od trokutastog umetka zvanog *tur* i od *nogavica*. *Nogavice* na *gaćama* su bile sašivene od dvije, dvije i pol pole lanenog ili konopljinog tkanja ili od *smeše*, tkanja miješanog s pamukom. *Gaće* za svaki dan nisu bile ukrašavane, a često puta nisu bile porubljene nego su završavale resama, *rojticama*. Kazivači ističu da su *gaće rojticama* više nosili Valpovčani i muškarci iz sela Marjančaci.

Gaće za svečane prilike bile su načinjene od domaćeg pamučnog tkanja, a svaka nogavica je načinjena od tri, četiri, pa i više pola platna. Iznad poruba nogavice su ukrašene raspletom, a kasnije i vezenim ukrasom, najčešće *šlinganjem*. Za svečane prilike *gaće* su slagane u okomite nabore, *skalice*. (Sl.2.)

Uz *gaće* muškarci su nosili košulju dugačkih rukava koju u ovim selima i zovu *košulja*. *Košulja* za

svaki dan je sašivena od domaćeg lanenog ili konopljinog tkanja kao i *gaće* i nije ukrašavana, osim sitnim fiksiranim okomitim naborima, *samlicama*.

Svečana košulja je sašivena od domaćeg pamučnog tkanja, a sastoji se od nekoliko dijelova: prednjeg i stražnjeg *stana*, malog preklopljenog ovratnika, *garela*, dodatnih pola platna koje se našivaju na stan - *lattice*, malog trokutastog umetka ispod pazuha - *pašak*, te rukava sastavljenog od dvije i više pola platna. Rukavi su sa stanom spojeni na ramenima. Rukavi su u zapešću i na ramenima *narancani*, složeni u vrlo sitne nabore. Pole platna na košulji spajane su vrstom ukrasnog sastava, neke vrste čipke, ovdje zvane *šiče*, koja se radi običnom iglom za šivanje. Ova je vrsta ukrasnog spoja u Slavoniji općenito poznata pod nazivom priplet. Prednja pola stana na košulji, dio koji zovu *prsa*, ukrašen je raspletom i malim crnim gumbima, *bumbićima*. Raspletom se ukrašava cijela širina košulje iznad poruba. (Sl.2.)

Na košulju se u svečanim prilikama oblačio crni *svileni* ili *sometni prosluk*. Zvali su ga još, zato što je bio ukrašen i imao vrlo uska leđa, *prosluk cifrani uskih leđa*. *Prosluke* su izrađivali posebni majstori zvani *šnajderi*, a kupovali su se na sajmovima, *vašarima*, u Valpovu i okolici.

Preko košulje su u struku muškarci u svečanim prigodama vezivali *tkanicu*, uski pojas otkan od raznobojne vunice. *Tkanice* nisu izrađivale domaće žene, nego su ih nabavljali na vašarima i od putujućih trgovaca *robara*. (Sl.2)

U vrlo svečanim prilikama ispod *garela* na košulji nosila se uska crna plišana traka ukrašena svilenim ili zlatnim nitima zvana *štrafica*. (Sl.2.)

Danas se muška pregača kao dio tradicijske nošnje u slavonskoj Podravini može vrlo rijetko vidjeti, i to samo kao radna pregača. No, ovdje smo zabilježili podatak da su i muškarci i u svečanim prilikama nosili *ponjavac*. Taj je podatak potvrdila i fotografija iz Harkanovaca snimljena pred I. svj. rat.(Sl.2.) Kazivači se sjećaju i navode, da su se osim radnih pregača *ponjavaca*, nosili u vrlo svečanim prilikama, kao npr. vjenčanje, i svileni *ponjavci*. Bili su sašiveni od crne svile i ukrašeni različitim pozamanterijskim trakama i ukrasima zvanim *varavice* i *jasprice*.

Na rukama, u zapešću, mlađi muškarci su kao i žene, nosili uz svečanu odjeću *šticle*. *Šticle* su narukvice pletene od tankih vunenih niti - vunice u boji, ukrašene bijelim staklenim zrcima. (Sl.2.)

Muškarci su glavu pokrivali, u većini prilika, crnim plišanim šeširima koje ovdje nazivaju *kape*.

Zabilježen je i podatak da su muškarci sami pleli

i šili slamnate šešire od ražene slame. Takve su se slamnate *kape*, šiširi, nosili ljeti.

Stariji kazivači su čuli da su njihovi djedovi nosili dugačku kosu spletnu u sitne pletenice.

U svečanim prigodama muškarci su nosili cipele, a samo rijetki su prema kazivanjima, nosili i čizme. (Sl.2.) Najčešće su muškarci uz radnu odjeću nosili *obojke* i *opanke s kajišima*. Za ljeto su *obojci* bili od domaćeg platna, a zimski od vunenog usnivanog i pretkivanog tkanja u kombinaciji crne i bijele, te crne i crvene boje. Ljeti su nosili drvene *klompe* na bosu nogu, a zimi su noge omatali obojcima pa onda obuvali *klompe*. Ako se vozio gnoj po zimi onda su u *klompe* stavljali slamu.

Osim ove osnovne odjeće izrađene od platna, muškarci su zimi, ali i u svečanijim prilikama preko cijele godine, nosili i različite ogrtače. Tako postoji sjećanje da su muškrci, *ljudi*, nosili kratke vunene kaputiće dugačkih rukava zvane *štrikanci*. Stariji su ljudi nosili crne, a mlađi tamnoplave *štrikance sa šarenim redom* (ukrasom u boji). *Štrikanci* su kupovani pod *boltama* kod *štrikera* na *vašarima*. Nosile su se i *surije*, *surke*, *surine*, ogrtači s rukavima od stupane vune, dugački do koljena i ukrašeni aplikacijama u boji. *Kabanice* su bili dugački ogrtači od stupane vune s kratkim zašivenim rukavima u koje se stavljao pribor za pušenje: *duvankesa*, komad željeza zvan *masato*, gljiva zvana *guba* i *lula*. U rukavu se mogla nositi i hrana.

*****

U stručnoj literaturi do sada gotovo da i nije bilo podataka o tekstilnom rukotvorstvu i odijevanju u selima župe Harkanovci u Valpovštini. Ovdje objavljena građa iznijela je na vidjelo nove zanimljivosti i podatke koji će upotpuniti sliku tekstilnog rukotvorstva i odijevanja u Valpovštini pa time i u Slavoniji. Podaci obuhvaćaju razdoblje od početka 19. stoljeća pa do početka II. svj. rata. Pokazalo se da je u tom razdoblju u selima Ivanovci, Zelčin i Harkanovci gotovo nestala odjeća izrađena od domaćeg platna. Slavenskog je podrijetla nazivlje za postupke, sprave i pomagala oko obradbe konoplje, nazivlje za vrste platna i tehnike tkanja, te za starije odjevne predmete izrađene od domaćeg platna. Tuđicama različitog podrijetla (turskog, njemačkog, francuskog) nazivaju se noviji odjevni predmeti načinjeni od kupovnih tkanina i sašiveni po građanskom kroju.

Istaknuti su novi, do sada manje poznati ili nepoznati podaci o ženskoj tkanjoj platnenoj pregači, svečanoj muškoj pregači, nošenju otarka (ručnika) na glavi.

U prilogu se nastojalo, koliko se to moglo, skupljenu građu potkrijepiti fotografijama, pa su se tako jasno mogle uočiti promjene u odijevanju u razdoblju od I. svj. rata pa do kasnih tridesetih godina. Podaci i fotografije odnose se uglavnom na svečanu, blagdansku odjeću i odjeću za vjenčanje. Nova bi istraživanja trebala obuhvatiti odijevanje od tridesetih godina do naših dana, a istraživanjem bi trebalo obuhvatiti i ostali dio Valpovštine.

LITERATURA

- BOGIŠIĆ, B., 1874, Građa u odgovorima iz različitih krajeva slovenskoga juga, Zagreb.
- CEPELIĆ, M., 1892, Narodna tekstilna industrija, Gospodarsko - šumarska jubilarna izložba hrvatsko - slavonskoga Gospodarskog društva u Zagrebu godine 1891, Zagreb, 192 - 221.
- HAMM, J., 1949, Štokavština Donje Podravine, Zagreb.
- KLAIĆ, B., 1978, Rječnik stranih riječi, Tuđice i posudenice, A - Z, MH, Zagreb.
- LECHNER, Z., 1971, Napomene uz narodnu nošnju Donje Podravine, Osječki zbornik, 13, Osijek, 287 - 292.
- PAVIČIĆ, S., 1953, Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja u Slavoniji, Zagreb.
- PETROVIĆ, T., 1993, Hrvatska tradicijska nošnja našičkog kraja, Studia ethnologica Croatica, vol. 5, Zagreb, 95 - 116.
- PETROVIĆ, T., 1992, Otarak kao pokrivalo za glavu, Podravski zbornik, 18, Koprivnica, 233 - 239.
- ŠPANIČEK, Ž., 1992, Zadruga Varžić, Zelčin kod Valpova, Seljačke obiteljske zadruge, Izvorna građa za 19. i 20. stoljeće, 2, Zagreb, 63 - 83.
- ŠPANIČEK, Ž., s.a., Narodna nošnja Valpovštine, Bizovac (u rukopisu)

SUMMARY

TEXTILES AND CLOTHING IN THE VILLAGE OF PARISH OF HARKANOVCI (THE VALPOVO REGION, SLAVONIA)

This paper is a new contribution to the knowledge of textiles and clothing in the North-Croatian region of Valpovo. The research included the villages of Ivanovci, Zeljin and Harkanovci. The village of Harkanovci is at the same time the seat of a Roman Catholic parish. The inhabitants of this villages are Croats and Roman Catholics. Among them there is still a consciousness about their mutual similarity and integrity in terms of their accent and clothing. The material studied included interviews with informants, few preserved pieces of clothing, photographs found during field-work as well as some non-recent and rare data present in literature. The collected material includes the period from the beginning of the century to World War II. It has been divided into two separate, but mutually interrelated wholes: cultivation of textile plants and processing of the tissues to weaving and the traditional clothing itself.

In the villages of the parish of Harkanovci the hemp was predominantly grown and used for weaving coarse fabric. Homemade hemp and fabricated cotton yarn were also used. Homemade fabrics were woven by means of two or four niceanice - heddles (healds).

Women living in the parish of Harkanovci used costumes consisting of several parts. The traditional costume consists of a blouse (oplecæk), a skirt (suknja) with several underskirts (kriľca, bele suknje) and an apron (ponjavac, kecelja). After the pieces of traditional women's costumes had been enumerated and described, three clothing combinations were depicted: the costume for very formal occasions (belo ruvo), the costumes for less formal occasions

(miseno ruvo malo tišje) and the costume for morning occasions (đasno ruvo).

Men's wear in the villages of the parish of Harkanovci consists of two main pieces: trousers (gacæe) and a shirt (košulja). In terms of their cut, their ornaments and - to a certain degree - their names, these pieces of clothing are rather similar to the men's wear typical of the region of Valpovo, Slavonia and the Pannonian area in general.

The research has shown that in the period discussed in the villages of Ivanovci, Zeljin and Harkanovci homemade linen clothing disappeared, so that specimens of such clothing can be found today only rarely. The terminology related to procedures, machines and tools used by the treatment of hemp, different kinds of linen and weaving techniques as well as traditional pieces of clothing made of homemade linen is of Slavic origin. On the other hand, the more recent pieces of clothing that were made of industrial fabrics and cut in accordance with urban fashion are designated by different Turkish, German and French loan-words.

In this paper new, by now less or unknown data on the women's woven linen apron, the usage of men's apron used on formal occasions and women's headgear in the form of a towel. The collected material was, as far as the circumstances allowed, reinforced by photographs so that the changes in clothing between World War I and the late 1930's could clearly be observed. The data and photographs are related mainly to the clothing worn on formal occasions and holidays as well as wedding costumes.